

ОБРАЗ ЯК ЗАСІБ ТРАНСЛЯЦІЇ ВПЛИВУ У ГРУПОВІЙ ВЗАЄМОДІЇ

Коробанова Ольга,

*кандидат психологічних наук,
науковий співробітник Інституту соціальної
та політичної психології НАПН України,
член ВГО «Арт-терапевтична асоціація» (Київ)*

Розглянуто психологічні аспекти групової взаємодії, у якій виникають феномени групового свідомого і несвідомого. Підкреслено, що групова взаємодія супроводжується взаємними впливами членів малої групи. Визначено, що образи можуть виступати засобами трансляції таких впливів. Проаналізовано образи, використовувані в арт-терапевтичних техніках.

Ключові слова: групова взаємодія, взаємні впливи, взаємини, образ, арт-терапевтичні техніки.

Рассмотрены психологические аспекты группового взаимодействия, в котором возникают феномены группового сознательного и бессознательного. Подчеркнуто, что групповое взаимодействие сопровождается взаимными влияниями членов малой группы. Определено, что образы могут выступать средствами трансляции таких воздействий. Проанализированы образы, используемые в арт-терапевтических техниках.

Ключевые слова: групповое взаимодействие, взаимные влияния, взаимоотношения, образ, арт-терапевтические техники.

Psychological aspects of group interaction which phenomena group consciousness and unconsciousness occurs, are considered in the article. It is emphasized that the group interaction is accompanied by the mutual influence of members of small groups. It is determined that the images may act by means of transmission of such mutual influences. Images used in art therapy techniques are analysed.

Keywords: group interaction, mutual influence, relationships, image, art therapy techniques.

Проблема. Молода особа, вступаючи до навчального закладу, потрапляє в нове соціальне середовище – навчальне, де домінують специфічні норми і правила поведінки й діяльності. Вплив такого середовища на особистість вихованця відбувається у малих групах: у конкретному класі або навчальній групі та в навчальному закладі як такому. Навчальні групи є невід'ємною складовою навчального закладу, тому до факторів навчального середовища, які найбільше впливають на формування і розвиток особистості вихованця, належать, зокрема, взаємини та взаємодія в навчальній групі. Тому досі вбачається актуальним дослідження прийомів і засобів створення виховних і навчальних ситуацій та впливу на вихованців в освітньому просторі.

Наявний поділ прийомів створення виховних ситуацій на творчі (доброта, увага і піклування; активізація прихованих почуттів; пробудження гуманних почуттів; вияв засмучення; зміцнення віри у власні сили; довіра; залучення до цікавої діяльності) та гальмівні [1] не вичерпує усієї багатоманітності існуючих засобів впливу.

Мета статті: розглянути роль образу у трансляції впливів у груповій взаємодії та проаналізувати використовувані в арт-техніках учасниками групи образи себе та членів групи.

У малих групах в освітньому середовищі члени малих груп постійно зустрічаються, спілкуються, взаємодіють, обмінюються думками, ідеями, духовно збагачуються, переживають почуття симпатії і дружби, висловлюють себе і отримують оцінки та визнання.

Сутнісними ознаками малої соціальної групи є тривалі безпосередні контакти її членів у спілкуванні та взаємодії, групові ідеали, уявлення та звички, що існують і повторюються в індивідуальній свідомості (Ф. Олпорт, О. І. Донцов). Групова взаємодія – це сукупність комунікативних та операційних міжособистісних зв'язків, необхідних для спільної діяльності, під час яких відбувається процес безпосереднього або опосередкованого впливу суб'єктів один на одного, який породжує причинну обумовленість їхніх дій і взаємозв'язок.

До складу соціальних взаємодій входять окремі соціальні дії, статусно-рольові відносини, обмін образами та символами. Єдність смислів і форм діяльності породжує спільність психологічних ознак групи, передусім «групової свідомості». Такими ознаками можна вважати групові інтереси, потреби, норми, цінності, цілі, смисли. Кожен член групи усвідомлює свою належність до групи завдяки привласненню цих характеристик, усвідомленню психологічної спільності з іншими членами цієї соціальної групи. Велику роль відіграють неусвідомлювані або недостатньо усвідомлювані аспекти взаємодії між молодими людьми, формування і усвідомлення почуття «ми», що засвідчує належність до певної групи. Саме тут виявляється соціально-психологічна специфіка групи, що визначає ознаки, які роблять групу психологічною спільнотою і дають змогу кожному членові ідентифікувати себе з групою.

П.П. Горностай вважає, що можна говорити про феномени «групової свідомості» та «групового несвідомого», які складаються із взаємодії свідомої і несвідомої сфер психіки кожного члена малої групи. З одного боку, всі процеси спілкування, взаємодії людей і міжособистісні стосунки у групах є проявом групової свідомості, а з другого – групові несвідомі психологічні феномени обов'язково присутні як складова частина групових відносин [2]. Поняття про групове несвідоме є аналогом «колективного несвідомого» К.Г. Юнга, тільки віднесене до менших груп і систем, і його можна розглядати як частковий випадок феномена колективного несвідомого. Це «групове несвідоме» виявляється у загальних міфах, символах, легендах, героях, поведінці, переконаннях, припущеннях, побоюваннях та інших прихованих почуттях групи; ці явища є сукупностями думок, образів, бажань, прагнень і дій. Теле-взаємини, описані Я. Морено, є свідченням на користь несвідомої взаємодії, яка не може бути зведеною до усвідомленої комунікації і характеризує неявний, прихований, несвідомий обмін інформацією. Коли контактують двоє і більше осіб, виникає спільне несвідоме поле, якому вони належать і про яке вони не знають. Це «поле» краще за все назвати «груповим несвідомим», при цьому несвідоме одного члена групи сприймає, «розуміє» (П. Хайманн) та впливає на несвідоме іншого. Велика частка переживання групою себе належить до сфери несвідомого. Отже, групове несвідоме є інтегрованим психосоматичним явищем, яке не відокремлене від утілених переживань індивідуумів, що перебувають у групі, і в просторі групи-як-цілого [2].

Взаємодія членів групи супроводжується взаємними впливами, які слугують утворенню спільного смислового поля, «почуття ми» та взаємного узгодження поведінки членів малої групи. Вплив – це процес і результат зміни однією людиною поведінки іншої людини, її установок, намірів, уявлень, оцінок і т. ін. в процесі взаємодії з нею, який може бути вербальним або невербальним, більше або менше усвідомленим. Ми вважаємо, що засобом трансляції взаємних впливів учасників взаємодії є, зокрема, образи, що виникають, створюються та використовуються в процесі спілкування. Образ узагальнює, інтегрує та транслює в групове свідоме та несвідоме смисли.

В основі усіх взаємин між людьми лежить взаєморозуміння, яке є основою добрих взаємин. Для того, щоб воно виникло, особистості необхідно спочатку намагатися зрозуміти іншу людину, а також прагнути до того, щоби бути зрозумілою, встановити добрі взаємини і успішно спілкуватися з людьми. Прагнення зрозуміти інших вимагає уваги і симпатії до них, в той час як прагнення бути зрозумілим вимагає мужності висловити самих себе. Вибудова взаємин потребує сприймати життя як співробітництво, а не суперництво. Такі взаємини можна створювати в атмосфері довіри і відвертості.

В процесі взаємодії взаємини між членами малої групи можуть приймати різний характер. Між членами групи може виникати психологічна близькість як наслідок аттракційних взаємозв'язків без страху «загубити себе», яка може проявитися у симпатії, приязні, взаєминах дружби. Важливою є здатність до встановлення адекватних взаємин близькості, так, наприклад, молоді люди, в яких ця здатність суттєво обмежена, як правило, не можуть повністю інтегруватися в групу, залишаючись на стадіях адаптації або індивідуалізації. На іншому полюсі близькості знаходиться конфронтація – відкрите і послідовне протиставлення людиною своєї позиції і вимог тому, хто порушує правила і домовленості, готовність застосувати санкції до нього. Психологічна близькість в соціально-психологічному плані є антонімом поняття «соціальна дистанція». При психологічному дистанціюванні від людини мова йде про конфронтацію, певного роду міжособове дистанціювання і відчуження. Психологічної близькості можливо досягти за наявності розвиненої особистісної і рольової ідентичності. Толерантність передбачає повагу, прийняття і правильне розуміння інших членів групи, їх способів самовираження і проявів людської індивідуальності. Толерантність характеризує готовність і здатність без протесту сприймати особистість іншого, повагу свободи іншого, його образу мислення, поведінки, поглядів.

Засобом трансляції впливу може виступати образ як безпосереднє або опосередковане відображення реальності в формі цілісної невербальної структури. У свідомості людини формуються ментальні образи об'єктів, що нею сприймаються, в якості відтворення у свідомості, пам'яті або уяві подоби, копії чого-небудь або кого-небудь. Людське мислення створює та сприймає образи мовою чуттєвого сприймання. Будь-яке явище може бути зображене через інше, конкретніше або яскравіше, за допомогою мовного звороту або переносного вживання слова, використання зрозумілих для всіх символів та асоціацій. образи, отримувані від інших, впливають на самопочуття і планування стратегії людської поведінки у взаємодії і є більш повними, багатовимірними, ніж конкретно висловлена думка, вказівка або зауваження. За допомогою образів відбувається відображення в людській свідомості явищ об'єктивної дійсності, при цьому образ знаходиться на стику свідомого і несвідомого. Суттєве значення у взаємодії має свідоме і несвідоме трансляція у інтерсуб'єктивний простір образів, які стосуються суб'єкту взаємодії, його намірів, мотивів, а також очікувань стосовно інших членів групи. Образ узагальнює та транслює в групове свідоме та несвідоме смисли, і, таким

чином, опосередковує ставлення. Під час взаємодії відбувається своєрідний резонанс почуттів, образів, уявлень між членами малої групи.

Поняття образу не випадково використовується у повсякденній мові у поєднанні з такими загальнолюдськими поняттями, як життя, думка: («образ думок» у сенсі світогляду, поглядів, світорозуміння; «образ життя» у смислі стабільності, повторюваності, устоїв) та означає усталені форми індивідуального та групового життя і діяльності людей, які характеризують особливості їх спілкування, поведінки і складу мислення у різних сферах. Образ містить у собі повну копію змісту і структури усєї системи, інформації, відомостей і даних, що існують.

В філософському сенсі образ є формою існування матеріального в ідеальному внаслідок складного узагальнення об'єктивного і суб'єктивного. В філософії образ розглядається як результат відображення об'єкта у свідомості людини, є об'єктивним за своїм джерелом – відображуваним об'єктом і суб'єктивним за способом (формою) свого існування. Матеріальною формою втілення образу виступають практичні дії, мова, різноманітні знакові моделі. Своєрідність образу полягає в тому, що він є чимось суб'єктивним, ідеальним; він не має самостійного буття поза відношенням до свого матеріального субстрату – мозку і до об'єкта відображення. Одного разу виникнувши, образ набуває відносно самостійного характеру і відіграє активно дієву роль в поведінці людини і тварин. Він регулює поведінку, здійснює функції управління діями. В якості знаку образ є міжсуб'єктивним, комунікативним та реалізується в ході діалогу між автором і адресатом.

Специфічною формою образу є художній образ як всезагальна категорія художньої творчості, при цьому під образом часто розуміють елемент або частину твору, які мають самостійне існування і значення. Внутрішня форма образу – особистісно-оцінна. Багатоманітність образів можна звести до двох принципів: репрезентативного відбору і принципу асоціативного взаємоузгодження. Цим двом структурним принципам відповідає два різновиди художнього узагальнення – тип і символ. Семантика слова «образ» вказує на уявне буття художнього факту, його предметне буття, те, що він існує як деяке цілісне утворення, є осмисленим, а також передбачає свій смисловий прообраз.

Образ нав'язаний свідомості як даний поза нею предмет і разом із тим він даний вільно, не насильно, оскільки потрібна певна ініціатива суб'єкта, щоб даний предмет став саме образом. Образ розкривається в кожному розумінні – відтворенні, але разом з тим залишається самим собою, оскільки всі здійснені і багато нездійснених інтерпретацій містяться, як передбачені творчим актом можливості, в самій структурі художнього образу. Мистецтво, будучи образотворчим, з необхідністю виступає як смислотворчість, як постійне іменування і перейменування усього, що людина знаходить навкруги і всередині себе.

У арт-терапевтичній дії відбувається творче перетворення дійсності, явищ та подій, тлумачення і освоєння їх шляхом створення естетично впливових об'єктів, візуальних образів, зображень на аркуші паперу за допомогою засобів для малювання (олівців, фарб, фломастерів), вирізок з журналів, аплікації (кольоровий папір, стрічки, паперові серветки та ін.) та природних матеріалів. За влучним висловлюванням, людина думає фарбами і образами.

Спробуємо прослідкувати використання образів учасниками при виконанні таких арт-технік, як індивідуальний і груповий колажі, «Танок з маніпулятором» та метафоричний портрет «Я для себе» та «Я для інших». У індивідуальних колажах характерними є образи, що несуть у собі певні ознаки життєвого успіху та добробуту (будинок, квартира, машина, меблі та гарний одяг), образи власної сім'ї, друзів, успішної кар'єри, здорового способу життя та відпочинку, проробка образу майбутнього, а також розміщений у центральній частині аркушу образ «Я» з рольовою перспективою, позитивне зображення успішної, життєрадісної, позитивно налаштованої людини, дівчини, жінки. Також були використані образи годинника (брак часу), дерева (зростання), яблука (креатив), метелика (емоційність), українського національного головного убору – віночку зі стрічками. Одна з учасниць у своєму самоаналізі відкрила у собі «темну сторону» та помістила її образ на колажі у вигляді тіні, яка може бути завернута та прихована на зворотному боці, але можна це зображення відвернути.

Під час підбору та комбінування фрагментів учасники надають їм смисл, створюють власну реальність майбутнього життя як цікавого, емоційно насиченого та наповненого змістом, позитивної оцінки прожитого відрізка життя, уявлення про себе, як сильну особистість, що має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей та уявлень про його зміст, а також вільно приймати рішення та втілювати їх у життя. Основними виконавцями задуманого є ми самі, і саме від нас і наших особистісних якостей залежить здійснення мрії, досягнення мети.

У групових колажах використовувалися образи, співзвучні з образами індивідуальних колажів, що стосуються індивідуальних захоплень, смаків і уподобань учасників, які свідчать про високий рівень взаєморозуміння у групі. Також спостерігалися прояви конфронтації. Зокрема, у груповому колажі повідомлення учасниці, що її не завжди розуміють, було здійснено за допомогою образу

обличчя, прихованого за вуаллю. Образ носу («вона водить нас за ніс») був використаний, щоб підкреслити недовіру до іншої учасниці.

У практичній арт-терапевтичній роботі важливим є уявлення індивіда про самого себе, почуття тотожності самій собі, відчуття цілісності та прийняття власного образу «Я» у всіх своїх властивостях, якостях і відносинах з оточуючим світом. Зокрема, ми проводили методику метафоричного портрету «Я для себе» і «Я для інших». Оскільки листи паперу були формату А4, я запропонувала з'єднати два аркуші між собою скотчем, щоб збільшити розмір малюнків. Учасники групи зрозуміли цю пропозицію інакше і поєднали між собою обидва портрети таким чином, що на одному листі опинилися два портрети, «Я для себе» і «Я для інших» (див. кольор. вкл., мал. 3). В якості засобів зображення були використані фломастери, олівці, привабливі дрібнички (нитки, фольга, гудзики, стрічки), природні матеріали (морські мушлі, пісок та камінці), клей та скотч.

Більшість робіт мали спільні елементи, які ніби поєднували образи «Я для себе» і «Я для інших» на одному аркуші між собою, що було підкреслено учасниками у презентації та може тлумачитися як інтегруюча тенденція, тобто «Я для себе» відрізняюся від «Я для інших», проте це все одно Я.

Має значення, якою людиною бачить сама себе і як презентує себе іншим. Для змалювання «Я для інших» використовувалися образи більш конкретні та статичні, наділені ознаками доброзичливості, приязності і симпатії, які досить часто втілювали прагнення учасників подобатися (наприклад, обличчя, фігура дівчини з серцем у одній руці і мечем у іншій, жіноча фігура з бантиком (бажання подобатися) або фігура симпатичної відьмочки з мітлою). Тоді як образ «Я для себе» втілювався за допомогою більш складних, мінливих та рухливих образів (наприклад, річки, що впадає у озеро). Це свідчить про те, що у груповій взаємодії людям властиво приймати соціальні, психологічні і життєві ролі, які мають свої «рамки», у вигляді норм, приписів, очікувань, і учасники відчують ці рамки. Наші спостереження показують, що подібні образи, використані учасниками групи, були інформативними та впливовими, а їх творча інтерпретація дозволила їм поглянути під іншим кутом зору на себе та взаємини з іншими. Водночас «Я для себе» прагне вийти за ці рамки, подолати існуючі соціальні обмеження. Цікаво, що багато в кого портрети «Я для себе» набули вигляду мандали. Деякі зображення не були структуровані у коло, проте все одно мали центр, навколо якого групувалися предмети. Людина пізнає себе через мандалу, відкриває себе, змінює себе, усвідомлює себе, і таким чином здійснює на саму себе інтегруючий, узгоджуючий вплив завдяки посередництву мандали.

[К.Г. Юнг](#) ідентифікував мандалу як архетипічний символ людської досконалості, віднині вона використовується в психотерапії в якості засобу досягнення повноти розуміння власного «я». Досить часто в арт-терапії робота з мандалами активно застосовується як засіб досягнення повноти розуміння власного «я», своїх внутрішніх якостей і потенцій, а також пошуків виходу зі складних внутрішніх глухих кутів.

Тибетський переклад санскритського слова «мандала» буквально означає «те, що оточує центр». «Центр» несе в собі значення, а те, що його оточує, – мандала, є представленим в формі кола символом, який висловлює це значення. Хоча не всі мандали мають круглу форму. Пошук центру, до якого запрошує мандала, – це пошук батьківщини, цілісності, примирення протилежностей, усунення полюсів. Сила і енергія чекають нас в цьому внутрішньому центрі так само, як врівноваженість і спокій, уособлюючи особистісну інтеграцію. Мандала являє собою універсальну символічну модель світобудови, а також людської свідомості, усіх космічних процесів і життєвого циклу всіх живих істот. Вона несе у собі символіку світу, всесвіту, сонця і місяця. Властивості групового несвідомого ще недостатньо вивчені, але серед них можна назвати фрактальний і голографічний ефекти. Фрактальність – це подоба малого великому, спадкоємність закономірностей від індивідуального (особистого) до колективного (загальнолюдського) несвідомого, між якими знаходиться несвідоме усіх видів малих, середніх і великих груп. Голографічність – це об'ємність інформації, цілісність, неподільність на фрагменти. Відповідно до цього, кожний менший елемент володіє інформацією про більшу частину системи і про всю систему в цілому. Наприклад, кожен індивід володіє несвідомою інформацією про свою сім'ю і про рід в цілому. Мандала – це індивідуальний малюнок долі, у якому відображується зв'язок особистості з родом.

Сам факт презентації малюнків образу себе у групі та його об'єктивації є впливовим для учасників. З одного боку, робота над подібною темою змусила учасників замислитися над питаннями, який я, який я для себе, чи піклююся я про себе, який я внутрішньо (ніхто не відчуває себе негативним та об'єктивує позитивний аспект уявлень про себе). Який я для інших, як мене сприймають інші (деякі під час презентації проявили, що орієнтуються на висловлювання інших відносно себе, а також свій досвід взаємодії, позитивний і не зовсім, при цьому здійснювали прагнення цей негативний досвід творчо переробити, відреагувати та відкорегувати, пояснити). Так трапилось, що подекуди

виникають конфлікти, проте всередині я хороший, маю позитивні наміри, зберігаю власну індивідуальність, відстоюю себе. У взаєминах кожен бачить своє та наділяє малюнки власними смислами, але при цьому вибудовується спільна об'єднуюча учасників реальність у вигляді групового несвідомого.

Порушення взаємодії на соціальному та особистісному рівні з використанням маніпуляцій, та проблематики домінування і підкорення ми досліджували та коригували за методикою «Танок» (Л.Д. Лебедєва). Після обговорення учасниками у колі, що для них є маніпуляція, які бувають маніпуляції, що вони відчувають під час маніпуляцій, як їм протистоять і наскільки успішно, я запропонувала учасникам виконати композицію «Танок з маніпулятором». Відреагувати досвід участі у маніпулятивній взаємодії допомагали техніки аплікації та виготовлення ляльок з паперових серветок. Усі малюнки викликали враження досить жорсткої заданості лінії поведінки, яка походить від маніпулятора, і, відповідно, підкорення, придушення, примусу, змушення. На багатьох роботах учасників маніпулятор був центральною фігурою, на деяких – фігурою, більшою за розміром, ніж інші, які піддаються маніпулятивному впливу.

Деякі роботи мали авторську назву, наприклад, «Вона обличчя не покаже», «Не піддавайся, будь собою». Фігура маніпулятора була пов'язана з іншими фігурами тих, ким маніпулюють, стрічками. На одному з малюнків до більшої за розміром фігури маніпулятора були ніби прив'язані на «ремінцях» фігури тих, хто піддається маніпуляції (аналогія з «кукловодом»). Стрічки використані як образ маніпулятивних впливів. При цьому маніпулятор розфарбований і має своєрідне «поле», «ореол» та знаходиться зверху на аркуші.

На іншій роботі маніпулятор знаходиться в центрі і його фігура є більшою за розміром. «Поле впливу маніпулятора» позначене чіткою межею, яка підкреслена стрічкою. Воно має чіткий контур, обведений олівцями двох кольорів – фіолетовим та жовтим. Обведений олівцем і позначений стрічкою контури не співпадають. Є об'єкти, які не попадають у жорсткий контур стрічки, проте знаходяться у контурі, позначеному олівцем, вони потерпають від маніпуляції, але меншою мірою. Всі ці об'єкти зображені доволі схематично, не мають облич. Також на малюнку є антропоморфізована фігура, яка має обличчя, руки і ноги та знаходиться поза контурами, жовто-фіолетовий контур її лише торкається, якій вдалося уникнути маніпуляції, але вона знаходиться «на межі» маніпулятивного впливу. На малюнку з підписом «Love + пуляція» (див. кольор. вкл., мал. 2) відображені враження від проведеного обговорення, яке перейшло в русло маніпуляції у любовних стосунках, уявлення про маніпуляції у близьких стосунках, забарвлених почуттям любові. Чоловіча фігура (той, ким маніпулюють) зображена поряд з окулярами, тобто, він ніби не бачить, що задіяний в якості об'єкта маніпулятивного впливу. Фігури пов'язані між собою стрічкою червоного кольору, нижче зображене серце як образний символ смислового наповнення стосунків («сердечні» стосунки).

На наступній роботі маніпулятор зображений у яскравих, «теплих», агресивних тонах червоного, бордового, золотого, срібного, яскраво-зеленого, жовто-гарячого, помаранчевого кольорів. Він справляє враження (за кольором і за формою) об'єкта, наділеного надлишковою енергією, сильного. Він ніби розкидає, розповсюджує навкруги себе свою силу, свою енергію у вигляді намальованих жовто-гарячих та бордових (пурпурних) променів, а також стрічок вишневого та зеленого кольорів. Об'єкт маніпуляції зображений у «холодних» тонах білого з додаванням фіолетового і синього, блідий та справляє враження слабкого, низько енергетичного. Має на голові (в голові) синій чужорідний мохнатий клаптик як позначку чужорідного маніпулятивного впливу (на мізки), тобто основою його поведінки стають не свої власні думки. Він потерпає від маніпуляції – нижній край його одягу «розсатаний», надірваний. На нижньому краю аркушу надрізана «бахрома». На цій роботі – а вона двостороння – суб'єкт маніпуляції знаходиться з одного боку, а об'єкт – з іншого боку аркушу. Це символізує зовнішню та приховану сторону дійсності, реальності, взаємодії. До речі, двосторонні зображення досить часто властиві маленьким дітям, які, намагаючись досягти найбільшої натуралістичності зображення (перенесення) образу на папері, малюють, наприклад, портрет kota на лицьовому боці аркушу в фас, а на зворотньому – його вигляд ззаду. Таким чином, зображення стає ніби «об'ємним» та голова тваринки зображена з усіх боків.

Наступна робота має рухливі частинки. На аркуші наклеєний аркуш меншого розміру, який можна відгортати та «закривати», як сторінку книги. На аркуші меншого розміру зображена дівчина з крильцями, як у феї (напис «особлива фея»). Наявність крил надає їй символічно додаткову силу. Вона приязна, красива, гарно вдягнена. Об'єкт впливу, на якого накладається (в прямому і в переносному сенсі) фігура маніпулятора, – чоловіча фігура помаранчевого кольору, має певним чином демонічний вигляд та довге темне волосся, роковий демонічний погляд, з голови в нього виходить синій шланг (лінія, зв'язок), який іде до тендітної фігури дівчини, маючи «вхід» у неї на голові. Вона, із заклеєними шматочком стрічки очима і ногами (тобто зв'язана у власних думках, рухах і діях), тримає маніпулятора за руки. Волосся в неї розпущене, а те, що вона підкорюється

здійснюваному на неї впливові, передано навіть у синьому кольорі плаття, у яке вона вдягнена. Як символ деякого спротиву маніпуляції, наявність власних думок, уявлень та бажань, – намальовані навкруги її голови жовті «думки». Танцюючі мають спільне емоційне «поле» – овальний контур (або своєрідну рамку) на малюнку. Навколо них розповсюджуються «хвилі» червоного кольору із намальованими пастою спіралями.

Дві фігури під заголовком «Вона обличчя не покаже» (*див. кольор. вкл., мал. 1*). Жіноча фігура закриває обличчя віялом, чоловіча фігура зв'язана по руках (тобто має зв'язані, заклесні стрічкою руки). Цікавою деталлю малюнку уявляється наявність на зап'ястях жінки браслетів. Тобто, сам маніпулятор також не є цілком вільним під час маніпуляції (проживає не своє, або не зовсім своє життя; не відчуває себе «справжнім»).

На наступній роботі фігури представлені у русі танцю, пов'язані між собою червоною ниткою (яка символізує маніпулятивний зв'язок) та при цьому фігура маніпулятора ніби «давить», «подавляє» фігуру особи, яка піддана маніпулятивному впливу. Вони мають спільне поле думок, уявлень та емоцій, воно подано у рисах різних кольорів та їх переплетінні. У малюнку використані кольори: синій, фіолетовий, жовтий, помаранчевий, блакитний та багато чорного унизу малюнку, там, де розташовані ноги маніпулятора. Образно кажучи, шлях його – «чорний», негарний, недобрий. Жовтий колір зачіски жертви свідчить, що в ній ще залишилися деякі власні думки.

Уявлення про ситуацію, її бачення в маніпулятора та його жертви можуть бути зовсім різними (маніпулятор прагне до домінування: «я господар, ти – слуга», тоді як жертва його впливу не обов'язково має готовність підкорюватися). Але це теж життя, яке несе біль, насолоду, сильні емоції, провину, вибачення... Осмислення ситуації, що склалася, відбувається у образному мисленні (при якому задіяні асоціативний ряд, а також інтуїція), що включає несвідомі компоненти, проте наближує члена групи до ідентичності власної та групової. Творче відображення маніпулятивної взаємодії учасниками змальовувалося через використання стрічок між фігурами, що взаємодіють, рухомих частин, що приховували частину арт-об'єкту, використання образу прихованого обличчя, що характеризує певну обмеженість, вимушеність та приховані смисли подібної взаємодії.

Висновки. У полі малої групи виникають тривалі безпосередні контакти, внаслідок чого виникають міжособові зв'язки, необхідні для спільної діяльності. В процесі групової взаємодії відбуваються взаємні впливи однієї людини на іншу та встановлюються певні стосунки, які можуть набувати, зокрема, характеру психологічної близькості, толерантності та конфронтації. Групова свідомість породжує спільність групових інтересів, потреб, норм, цінностей, цілей, значень і смислів її членів. Феномени «групової свідомості» та «групового несвідомого» складаються із взаємодії свідомої та несвідомої сфери психіки кожного члена малої групи і в умовах освітнього середовища втілюються у взаємини і взаємодію у навчальній групі. Велику роль відіграють неусвідомлювані або недостатньо усвідомлювані аспекти взаємодії між молодими людьми, формування і усвідомлення почуття «ми», що засвідчує належність до певної групи. На основі власної суб'єктності та Я-образу кожна особистість виробляє особисту систему ставлень, значень і смислів. Засобом трансляції взаємних впливів учасників взаємодії є, зокрема, образи, що виникають, створюються та використовуються в процесі спілкування. Образи узагальнюють, інтегрують та транслюють в групове свідоме та несвідоме смисли. Саме тут виявляється соціально-психологічна специфіка групи, що визначає ознаки, які роблять групу психологічною спільнотою і дають змогу кожному членові ідентифікувати себе з групою. Таким чином, обмін образами як опосередкованим значеннями і смислами відображенням реальності в формі цілісної невербальної структури має впливовий навчально-виховний потенціал, на даний час ще недостатньо використовуваний в освітньому середовищі.

Література:

1. Волкова Н.П. Педагогіка : Посібник для студентів вищих навчальних закладів / В.П. Волкова. – К. : Академія, 2002. – 576 с.
2. Горностаї П.П. Теория группового бессознательного и практика работы с социальными системами / П.П. Горностаї // Псі: Свідомо про несвідоме. – № 2(3). – 2008. – С. 20 – 21.